

Avicenna's Presential Self-Awareness and Carruthers's Interpretive Sensory Access (ISA) Theory: A Comparative Analysis of the Flying Man Argument and the Opaque Mind Model

Javad Heydarian *

Ph.D. in Islamic Philosophy and Theology,
University of Ilam, Ilam, Iran

Abstract

The present study adopts a comparative approach to examine the relationship between “presential self-awareness” in Avicenna’s philosophy and Peter Carruthers’s theory of “Interpretive Sensory Access” (ISA) in contemporary philosophy of mind. It aims to explain the possibility of integrating two distinct levels of consciousness: the foundational presential level in the Islamic philosophical framework and the interpretive attitudinal level in ISA. A rereading of the “Flying Man” argument shows that the affirmation “I exist” in Avicenna’s thought is a kind of immediate, non-descriptive, and minimal awareness that constitutes the condition of possibility for any reflective attention and subsequent acquired knowledge. By contrast, in ISA Carruthers regards self-knowledge as an interpretation-based, evidence-based, and social process in which inner speech plays a mediating role. The research method is based on conceptual-textual analysis of *Kitab al-Nafs* and *al-Isharat wa'l-Tanbihat* and their comparison with the theoretical and empirical foundations of ISA. A comparative analysis of the two views along five fundamental axes shows that the apparent conflict between Avicenna’s presential transparency and Carruthers’s interpretive opacity can be explained within a layered and complementary model. The results indicate that by distinguishing between the “presential minimal self” and “interpretive self-knowledge,” Islamic philosophy, while preserving the existential and anti-skeptical foundation of consciousness, can play an active and methodical role in the global dialogue of philosophy of mind and create a link between existential reflections and empirical explanations.

Keywords: Avicenna, Presential Self-awareness, Carruthers, ISA theory, Opaque Mind, Inner Speech.

* javad.heydarian@gmail.com

How to Cite:

Avicenna's Presential Self-Awareness and Carruthers's Interpretive Sensory Access (ISA) Theory: A Comparative Study of the Flying Man Argument and the Opaque Mind Model

Javad Heydarian*

Ph.D. in Islamic Philosophy and
Theology, University of Ilam, Ilam,
Iran

1. Introduction

This comparative study examines the relationship between *Avicenna's notion of presential self-knowledge* and *Peter Carruthers' Interpretive Sensory Access (ISA) theory* in contemporary philosophy of mind. The central question asks whether the immediate transparency of Avicennian *presential consciousness* contradicts the interpretive opacity of ISA, or whether these two can be understood as complementary layers of a unified model of mind.

Avicenna's thought experiment of the "Floating Man" provides one of the earliest philosophical articulations of *immediate self-knowledge*. In this argument, a person suspended in air, deprived of all sensory perception, still affirms the statement "I am." This self-knowledge is not a product of sensation or reasoning but a *presence of existence to itself*. Conversely, Carruthers' ISA theory holds that self-knowledge is not direct introspection but a process of *interpretation* based on sensory, linguistic, and social evidence. The aim of the present research is to show that these two conceptions are not mutually exclusive but represent two complementary levels of consciousness: the *existential-presential* and the *interpretive-cognitive* layers.

2. Literature Review

In the Islamic philosophical tradition, Avicenna was the first to elevate the discussion of knowledge from the domain of natural

* Corresponding Author: javad.heydarian@gmail.com

How to Cite:

philosophy to the level of ontology. In the “Floating Man” argument in *Kitāb al-Nafs* (Book of the Soul), he demonstrates that self-knowledge does not depend on bodily or sensory faculties; rather, it is a kind of *presential knowledge*—a non-conceptual knowledge in which the knower and the known are one and the same. This form of self-knowledge establishes an anti-skeptical foundation for all later epistemological reflection.

In contrast, within analytic philosophy of mind, Carruthers argues in *The Opacity of Mind* that human beings lack direct access to their own mental states. Instead, they infer or interpret them through behavioral and linguistic evidence—just as they interpret the minds of others. The mind, according to Carruthers, is therefore “opaque” rather than transparent, and *inner speech* functions as a primary interpretive mechanism.

Previous studies on Avicenna’s theory of self-knowledge have largely focused on its metaphysical structure within the Islamic context, while comparative engagement with modern theories of consciousness has remained limited. This research fills that gap by demonstrating how Avicenna’s ontological model of *presential knowledge* can be meaningfully brought into dialogue with Carruthers’ cognitive model of *interpretive access*.

3. Methodology

his study adopts a *comparative conceptual–textual analysis*. First, the key Avicennian texts—*Kitāb al-Nafs* and *Al-Ishārāt wa al-Tanbīhāt*—were analyzed to reconstruct the logical and ontological structure of *presential knowledge* and the argument of the “Floating Man.” Second, the theoretical foundations of ISA were examined through its main components: *limited transparency*, *inner speech*, and *socially embedded interpretation*. Third, both views were compared across five analytical dimensions: (1) immediacy vs. mediation, (2) source of access, (3) social and normative context, (4) first-person authority, and (5) boundaries of skepticism. The comparison aims to build a two-layered model of consciousness that integrates ontological and cognitive dimensions.

4. Findings

The comparative analysis shows that in Avicenna’s philosophy, self-knowledge is an *ontological presence of the soul to itself*—a direct, non-mediated knowledge that involves no representational or linguistic process. This *presential consciousness* constitutes the most certain and indubitable level of knowledge, immune to skepticism.

In contrast, the ISA theory defines self-knowledge as an *interpretive process* whereby the mind constructs an understanding of its own mental states using sensory and linguistic cues. For Carruthers, people know their own thoughts in the same inferential way that they know the thoughts of others.

Yet, the apparent opposition between these two accounts dissolves once the distinction between ontological and cognitive levels of consciousness is recognized. *Presential knowledge* provides the existential ground for selfhood—it is what makes interpretive access possible. Meanwhile, *interpretive knowledge* constitutes the reflective and communicative dimension through which self-knowledge manifests in linguistic and social contexts.

Table 1

The following table summarizes the comparative framework between Avicenna and Carruthers:

Analytical Dimension	Avicenna (Presential Self-Awareness)	Carruthers (ISA Theory)	Integrative Interpretation
Immediacy / Mediation	Direct ontological presence; self-knowing without representation	Interpretive and evidence-based awareness	Two complementary levels: existential and interpretive
Source of Access	The self’s presence to itself; <i>knowledge as being</i>	Inner speech and sensory cues	Presential being as the foundation of interpretive access

Analytical Dimension	Avicenna (Presential Self-Awareness)	Carruthers (ISA Theory)	Integrative Interpretation
Social and Normative Context	Pre-linguistic and non-social	Socially constructed and language-dependent	Society conditions the expression, not the origin, of awareness
First-Person Authority	Absolute and infallible	Relative and norm-governed	Hierarchical authority: presential (certain) vs. interpretive (social)
Boundaries of Skepticism	Skepticism impossible at the presential level	Skepticism limited to self-ascription	Skepticism applies only to the interpretive layer

This table clarifies that the difference between Avicenna and Carruthers is not one of contradiction but of *explanatory scope*. The Avicennian layer concerns the *being of knowledge*, while the Carruthers layer concerns the *knowing of knowledge*. When combined, they provide a unified, multi-layered understanding of consciousness that is both ontologically grounded and cognitively articulated.

Furthermore, the findings suggest that this integrative model allows Islamic philosophy to engage productively with contemporary cognitive science. While ISA offers a functional account of mental interpretation, Avicenna provides the ontological condition that makes such functionality possible—namely, the immediacy of self-presence that precedes all interpretation.

5. Conclusion

The study concludes that Avicenna's and Carruthers' accounts of self-knowledge represent two non-conflicting but interdependent levels of consciousness. The *presential level* describes the existential immediacy through which the self is directly present to

itself, while the *interpretive level* explains the linguistic and social processes by which this presence becomes reflexive and communicable.

This dual-layer model preserves the *metaphysical authenticity* of Islamic philosophy while situating it within the framework of modern cognitive theories. Thus, *presential transparency* and *interpretive opacity* are not antagonistic but mutually reinforcing aspects of a single phenomenon—the unity of being and understanding in consciousness. By bridging the Avicennian metaphysics of the self with Carruthers' empirical-cognitive approach, the research demonstrates how classical Islamic philosophy can contribute actively to global discussions in philosophy of mind, offering a dialogical platform that unites existential and interpretive dimensions of knowledge.

Keywords: Avicenna, Presential Self- Knowledge, Peter Carruthers, Interpretive Sensory Access (ISA), Opacity of Mind, Inner Speech, Layered Consciousness Model.

جواد حیدریان * دانش آموخته دکتری فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با رویکردی تطبیقی به بررسی رابطه میان «خودآگاهی حضوری» در فلسفه ابن سینا و نظریه «دسترسی حسی-تفسیری» (Interpretive Sensory Access; ISA) پیتر کاروترز در فلسفه ذهن معاصر می‌پردازد. هدف، تبیین امکانی برای تلفیق دو سطح متمایز آگاهی است: سطح بنیادین حضوری در دستگاه فلسفه اسلامی و سطح نگرشی تفسیری در نظریه ISA. بازخوانی برهان «انسان معلق» نشان می‌دهد که تصدیق «من هستم» در اندیشه ابن سینا نوعی آگاهی بی‌واسطه، غیر توصیفی و

*نویسنده مسئول: javad.heydarian@gmail.com

مینیمال است که شرط امکان هر گونه التفات بازتابی و معرفت حصولی بعدی به شمار می آید. در مقابل، کاروترز در نظریه ISA خوددانش را فرایندی تفسیرمحور، شواهد پایه و اجتماعی می داند که در آن گفتار درونی نقش واسطه ای ایفا می کند. روش پژوهش بر تحلیل مفهومی_متنی آثار کتاب/النفس و الاشارات و التنبيهات و مقایسه آن ها با مبانی نظری و تجربی ISA استوار است. تحلیل تطبیقی این دو دیدگاه در پنج محور بنیادین نشان می دهد که تعارض میان شفافیت حضوری ابن سینا و کدورت تفسیری کاروترز ظاهری است و می توان آن را در قالب مدلی لایه مند و مکمل تبیین کرد. نتایج نشان می دهد که با تفکیک میان «خود مینیمال حضوری» و «خود دانش تفسیری»، فلسفه اسلامی ضمن حفظ بنیاد وجودی و ضدشکاکانه آگاهی، می تواند در گفت و گوی جهانی فلسفه ذهن نقشی فعال و روشمند ایفا کند و پیوندی میان تأملات وجودی و تبیین های تجربی پدید آورد.

کلیدواژه ها: ابن سینا، خودآگاهی حضوری، کاروترز، نظریه ISA، ذهن کدر، گفتار درونی.

۱. مقدمه

مسئله خودآگاهی از بنیادی ترین مسائل در فلسفه اسلامی و معرفت شناسی است؛ از آن رو که با اقتدار اول شخص، حدود خطا پذیری و نسبت پیچیده بدن، زبان و اجتماع در شناخت نفس پیوند دارد. در سنت فلسفه اسلامی، این مسئله از زمان ابن سینا جایگاهی ممتاز یافته و در قالب «علم حضوری^۱ نفس به ذات خویش» صورت بندی شده است.

آزمایش فکری «انسان معلق» که ابن سینا در فصل نخست کتاب النفس از الشفاء طرح می کند، یکی از روشن ترین تقریرهای تاریخی از آگاهی بی واسطه و حضوری انسان نسبت به خویش است؛ آگاهی ای که نه بر تجربه های حسی و بدنی، بلکه بر «حضور وجودی نفس نزد ذات خویش» استوار است (ابن سینا، ۱۳۸۹، کتاب النفس، ص ۱۳). این مسئله نه تنها در سنت فلسفه اسلامی، بلکه در مباحث معاصر فلسفه ذهن نیز جایگاهی بنیادین دارد؛ زیرا هر دو در پی پاسخ به پرسش از منشأ اقتدار اول شخص اند.

^۱ علم حضوری (Immediate / Non-representational Knowledge): آگاهی بی واسطه نفس از ذات خویش بدون واسطه ی بازنمایی یا حس (ابن سینا، ۱۳۸۹، کتاب النفس، ص ۱۳؛ طباطبایی، ۱۳۹۲). کاربرد: سطح بنیادین آگاهی در برهان انسان معلق.

در پژوهش‌های جدید، این برهان به‌عنوان یکی از نخستین بیان‌های نظریه «آگاهی مینیمال» بازخوانی شده و پیوندی میان سنت اسلامی و مباحث معاصر فلسفه ذهن برقرار کرده است (Adamson & Benevich, 2018: 149; Kaukua, 2015: 25).

در همین افق، پیتز کاروترز در نظریه «دسترسی حسی-تفسیری»^۱ الگویی معاصر از خودآگاهی ارائه می‌کند که بر پایه تفسیر داده‌های حسی، گفتار درونی^۲ و نشانه‌های رفتاری سامان می‌یابد (Carruthers, 2011: 8_24). او خود دانستن^۳ را امری تفسیر محور و اجتماعی می‌داند و تنها در سطح ادراکات حسی از «شفافیت محدود»^۴ سخن می‌گوید.

در این پژوهش، فلسفه اسلامی به‌ویژه دستگاه نفس‌شناسی ابن‌سینا، مبنای اصلی تحلیل قرار گرفته و نظریه «دسترسی حسی-تفسیری» (ISA) پیتز کاروترز به‌مثابه چارچوبی تطبیقی برای سنجش ظرفیت تبیینی مفاهیم سینوی در فلسفه ذهن معاصر به کار گرفته می‌شود. بر این اساس، پژوهش حاضر بر یک پرسش اصلی متمرکز است: آیا خودآگاهی حضوری در فلسفه ابن‌سینا با نظریه «ذهن کدر» در الگوی دسترسی حسی-تفسیری (ISA) ناسازگار است، یا می‌توان این دو را به‌منزله دو سطح مکمل از ساختار خودآگاهی تبیین کرد؟

بر پایه این پرسش، فرضیه پژوهش چنین صورت‌بندی می‌شود:

تمایز مفهومی میان «خود مینیمال حضوری»^۵ و «خود دانستن تفسیری» نشان می‌دهد که نظریه ISA ناظر به سطح نگرشی و تفسیری خودآگاهی است، درحالی‌که علم حضوری

^۱ ISA (Interpretive Sensory Access): نظریه «دسترسی حسی-تفسیری» پیتز کاروترز؛ تبیینی از خودآگاهی به‌مثابه فرایند تفسیر داده‌های حسی و گفتاری (Carruthers, 2011). کاربرد: مبنای تطبیق با فلسفه ابن‌سینا در سطح نگرشی.

^۲ گفتار درونی (Inner Speech): فرایند بازنمایی حرکتی-شنیداری گفتار در ذهن (Carruthers, 2014/2018; Gregory, 2023). کاربرد: منبع اصلی شواهد برای خودآشنایی در ISA.

^۳ خوددانستن تفسیری (Interpretive Self-Knowledge): آگاهی از حالات ذهنی از رهگذر تفسیر نشانه‌ها و گفتار درونی (Carruthers, 2009; Rimkevicius, 2020). کاربرد: سطح نگرشی نظریه ISA.

^۴ شفافیت محدود (Limited Transparency): امکان آگاهی مستقیم از تجربه‌های حسی و تصویری در ISA (Carruthers, 2011: 119). کاربرد: نقطه تماس ISA با علم حضوری ابن‌سینا.

^۵ خود مینیمال (Minimal Self): آگاهی پیش‌آزمایی و بنیادین از «من هستم» (Frontiers in Psychology, 2023). کاربرد: معادل آگاهی حضوری ابن‌سینا در گفت‌وگوی تطبیقی.

ابن سینا به لایه بنیادین و وجودی آگاهی تعلق دارد؛ از این رو، تعارض میان دو دیدگاه ظاهری است و با تفکیک مراتب آگاهی می‌توان آن‌ها را در قالب مدلی لایه‌مند و مکمل تبیین کرد.

مقاله در سه گام پیش می‌رود: نخست، بازسازی تقریر ابن سینا از برهان «انسان معلق» و تحلیل تمایز میان آگاهی حضوری و التفات بازتابی^۱؛ دوم، تبیین ساختار نظریه ISA و بررسی حدود و قلمرو «کدورت ذهن» در آن؛ و سوم، تحلیل تطبیقی دو دیدگاه در محورهای بی‌واسطگی، منبع دسترسی، اقتدار اول‌شخص، هنجارمندی اجتماعی و مرزهای شکاکیت. در پایان نیز، پیامدهای نظری و روش‌شناختی مدل لایه‌مند پیشنهادی برای گفت‌وگوی میان فلسفه اسلامی و فلسفه ذهن معاصر ارزیابی می‌شود.

در نتیجه، این پژوهش می‌کوشد نشان دهد که با تفکیک لایه‌های حضوری و تفسیری، می‌توان مدلی تلفیقی از خودآگاهی ارائه کرد که هم با سنت فلسفه اسلامی سازگار است و هم با رویکردهای شناختی معاصر قابل گفت‌وگوست.

۲. مرور پیشینه‌ها

۲.۱. محور ابن سینا و خودآگاهی حضوری

در سنت فلسفه اسلامی، بحث از «علم نفس به ذات خویش» جایگاهی بنیادین دارد و در آثار ابن سینا به صورت یکی از براهین اصیل در نفس‌شناسی مشائی طرح شده است. ابن سینا در فصل نخست کتاب *النفس من الشفاء* و نمط چهارم *الاشارات و التنبيهات*، با طرح آزمایش فکری «انسان معلق»^۲، کوشید نشان دهد که آگاهی انسان به وجود خویش، مستقل از حواس و بدن است. این تصدیق «من هستم» در دستگاه ابن سینا آگاهی‌ای حضوری، غیرتوصیفی و بی‌واسطه است و بر پایه حضور وجودی نفس نزد

^۱ آگاهی بدوی (Primitive Awareness): نخستین سطح آگاهی حضوری غیرتوصیفی پیش از هر داوری (Kaukua, 2015: 30–35). کاربرد: در تمایز با آگاهی بازتابی در فلسفه اسلامی.

^۲ انسان معلق (Flying Man Thought Experiment): آزمایش فکری ابن سینا درباره آگاهی نفس در غیاب بدن و حواس (Marmura, 2005; Adamson & Benevich, 2018). کاربرد: محور فلسفه خودآگاهی سینوی.

ذات خویش شکل می‌گیرد (ابن سینا، ۱۳۸۹، *الشفاء*، فصل ۱؛ ابن سینا، ۱۳۸۱، *الاشارات*، نمط سوم: ۹۵-۹۸).

مفسران معاصر مانند آدامسون و بنویچ (Adamson & Benevich, 2018: 147_153) و کائوکوآ (Kaukua, 2015: 25_33) این برهان را نخستین تقریر از ایده «خودآگاهی مینیمال» دانسته‌اند. در پژوهش‌های فارسی، بر پیوند میان «علم حضوری» و خودآگاهی بدوی در فلسفه ابن سینا تأکید شده است. شیدان‌شید و شیروانی (۱۴۰۳) در پژوهشی جامع، خودآگاهی مطرح‌شده در برهان انسان معلق را از سنخ علم حضوری دانسته و نشان داده‌اند که ابن سینا را می‌توان آغازگر توجه فیلسوفان به این سنخ از علم در تاریخ فلسفه اسلامی به شمار آورد. این تحلیل با رویکردی مشابه، بر نسبت عرضی بدن با نفس و شرطیت آگاهی حضوری برای معرفت بازتابی تأکید دارد.

در نمط سوم *الاشارات*، ابن سینا با زبان «تنبيه^۱» به نسبت علم حضوری و حصولی^۲ اشاره می‌کند و از «آگاهی بماهو هو^۳» سخن می‌گوید که در آن، علم عین وجود عالم است (ابن سینا، ۱۳۸۱، *الاشارات*، نمط سوم: ص ۱۰۱-۱۰۵). این تقریر، مبنایی برای تمایز میان «خود بدوی حضوری» و «خود بازتابی حصولی» در حکمت اسلامی فراهم می‌آورد و با سنت‌های بعدی مانند سهروردی و ملاصدرا نیز قابل پیگیری است (طباطبایی، *نهایة الحکمه*، ۱۳۹۲: ص ۳۲۵-۳۲۸). در این چارچوب، می‌توان گفت که ابن سینا نخستین فیلسوفی است که مسئله آگاهی را از سطح طبیعیات به سطح وجودشناختی ارتقا داد. در پژوهش حاضر، همین تمایز به عنوان مبنای ساخت مدل لایه‌مند آگاهی به کار گرفته می‌شود.

۲.۲. محور کاروترز، نظریه ISA و مفهوم ذهن کدر

در فلسفه ذهن معاصر، پیتز کاروترز در کتاب «گدورت ذهن^۴» نظریه «دسترسی حسی-تفسیری» (ISA) را مطرح می‌کند. در این نظریه، آگاهی انسان از باورها و

^۱ تنبيه (Conceptual Reminder / Tadhkīr): شیوهی خاص ابن سینا در بیدارسازی التفات درونی و آگاهی شهودی از خویش (ابن سینا، ۱۳۸۱، *الاشارات*؛ Inati, 1996). کاربرد: روش تحلیل معرفت حضوری.

^۲ علم حصولی (Representational Knowledge): آگاهی بازنمایی‌شدهی ذهن از طریق مفاهیم و صورت‌ها (ابن سینا، ۱۳۸۱، *الاشارات*، نمط چهارم). کاربرد: در تبیین آگاهی بازتابی و معرفت حصولی.

^۳ یعنی آگاهی‌ای که نه بازنمایی بلکه عین تحقق وجودی است.

* Opacity of Mind

داوری‌های خویش امری تفسیری و شواهد محور است و به سازوکارهایی تکیه دارد که در ذهن خوانی دیگران به کار می‌روند. به باور او، تنها در حوزه ادراکات حسی و گفتار درونی^۱ می‌توان از «شفافیت محدود» سخن گفت و در سایر سطوح، ذهن نسبت به خود «کدر» است (Carruthers, 2011: 5_25). این محدودسازی شفافیت، مبنای اصطلاح «ذهن کدر» در آثار اوست.

مفهوم کلیدی در ISA «گفتار درونی» است؛ گفتاری که نه انعکاس شفاف اندیشه، بلکه تصویر حرکتی-شنیداری‌ای است که ذهن آن را تفسیر می‌کند. این دیدگاه با داده‌های رشد شناختی و عصب روان‌شناختی سازگار دانسته شده است (Carruthers, 2014/2018; Rimkevičius, 2020). در نتیجه، گفتار درونی در ISA نقش رابط میان تجربه حسی و بازتاب زبانی را دارد.

۲.۳. مفصل‌بندی نقاط تماس و تعارض ظاهری

مقایسه دو سنت نشان می‌دهد که تعارض ظاهری میان ابن‌سینا و کاروترز ناشی از اختلاط سطح‌های وجودی و نگرشی است. در سطح وجودی^۲، گزاره «من هستم» در فلسفه ابن‌سینا بر حضور ناب و بی‌واسطه مبتنی است؛ در حالی که در سطح نگرشی ISA، خود دانستن امری تفسیری و شواهد محور است؛ از این‌رو، می‌توان گفت که آن‌ها نه متعارض، بلکه مکمل در دو سطح تبیین آگاهی‌اند.

تحلیل‌های تطبیقی اخیر مانند پژوهش امیرخانی شهرکی (۱۴۰۴) در تبیین «شرط نامشروط آگاهی» و نیز کار آدامسون و بنویچ (۲۰۱۸: ۱۵۹-۱۶۴) نشان می‌دهد که مدلی لایه‌مند از آگاهی را تدوین کرده‌اند که در آن، «خود مینمال حضوری» زیربنای امکان «خود دانستن تفسیری» است. در این چارچوب، اقتدار اول‌شخص در سطح حضوری قوی و در سطح نگرشی مشروط است؛ شکاکیت ISA نیز تنها به لایه دوم محدود می‌ماند. چنین مدلی می‌تواند الگویی برای بازسازی رابطه نفس و زبان در تبیین

^۱ گفتار درونی (Inner Speech): تصویر حرکتی-شنیداری از گفتار در ذهن که در ISA منبع اصلی خوددانستن است (Carruthers, 2018; Gregory, 2023). کاربرد: پیوند حسی-زبانی در خودآگاهی.

^۲ سطح وجودی (Existential Level): لایه‌ی بنیادین آگاهی حضوری در فلسفه اسلامی (ابن‌سینا، الشفاء). کاربرد: مبنای هستی‌شناختی مدل لایه‌مند.

آگاهی باشد، و از این رهگذر، گفت‌وگویی پایدار میان فلسفه اسلامی و علم شناختی معاصر پدید آورد.

۲.۴. خلاصه و جهت‌گیری پژوهش حاضر

مرور پیشینه‌ها نشان می‌دهد که باوجود مطالعات متعدد در هر دو حوزه، چند خلأ اساسی باقی‌مانده است:

۱. فقدان بازسازی‌های متن‌محور از برهان انسانِ معلق که نسبت ذاتی و عرضی بدن و نفس را از منظر معرفتی تحلیل کنند.

۲. کمبود پژوهش‌های تطبیقی که مرز میان «شفافیت محدود» ISA و «حضور مینیمال» سینوی را به‌صورت نظام‌مند ترسیم نمایند.

۳. نبود الگوهای تجربی برای آزمون‌پذیری فرضیه هم‌رشد خود/دیگر ذهنی و نقش سرنخ‌های حسی در خوداسنادی.

این پژوهش با بازخوانی انتقادی آثار ابن‌سینا و تطبیق آنها با ISA، می‌کوشد مدلی لایه‌مند و داوری‌پذیر از آگاهی ارائه کند که در آن، فلسفه اسلامی به‌عنوان مبنای وجودی آگاهی و ISA به‌منزله تبیین روان‌شناختی سطح بازتابی فهمیده شود. این هم‌نشینی مفهومی نه‌تنها تبیین فلسفی دقیق‌تری از مراتب خودآگاهی فراهم می‌کند، بلکه ظرفیت فلسفه اسلامی را برای مشارکت فعال در گفت‌وگوی جهانی فلسفه ذهن آشکار می‌سازد.

۳. روش‌شناسی

روش این پژوهش از نوع تحلیل مفهومی-متنی تطبیقی است که در آن، مفاهیم بنیادین خودآگاهی در فلسفه ابن‌سینا با ساختار نظریه «دسترسی حسی-تفسیری» (ISA) در فلسفه ذهن معاصر سنجیده می‌شود. در این روش، فلسفه اسلامی مبنای اصلی تحلیل و ISA چارچوب تطبیقی برای آزمون مفهومی آن است.

۳,۱. مرحله نخست: بازسازی متن محور استدلال ابن سینا

در این مرحله، فصل نخست کتاب النفس از الشفاء و نمط سوم الاشارات و التنبيهات بر پایه روش تحلیل مفهومی و متن محور بازخوانی می شود. هدف، شناسایی ساختار برهان «انسان معلق»، کارکرد «تنبيه و تذکیر»، و تمایز «ذاتی/عرضی» در تبیین نسبت نفس و بدن است.

منابع اصلی عبارت‌اند از نسخه عربی الشفاء (ویرایش قاهره)، ترجمه مارمورا^۱ و بازسازی‌های تحلیلی آدامسن و بنویویچ (۲۰۱۸). از این بازخوانی، گزاره‌های کلیدی زیر استخراج می شود: تصدیق بی واسطه «من هستم»، سلب نسبت بدنی از ذات، تحلیل آزمون مفهومی ذاتی/عرضی، و تمایز میان خودآگاهی بدوی و بازتابی. در کنار منابع انگلیسی، پژوهش‌های فارسی (نظیر پژوهش‌های فلسفی_کلامی، ۲۰۱۳؛ مطالعات تطبیقی فلسفه اسلامی و ذهن، ۲۰۲۲) نیز برای سیاق‌سازی و مقایسه درون سنتی مورد استفاده قرار می گیرد. در این مرحله، از شیوه «تحلیل مفهومی مقایسه‌ای» بهره گرفته می شود که به جای استناد تاریخی، بر هم‌سنجی مفاهیم بنیادین تکیه دارد.

۳,۲. مرحله دوم: تحلیل نظری-تجربی ISA

در این مرحله، نظریه «دسترسی حسی_تفسیری» پیتر کاروترز از سه حیث بررسی می شود:

۱. ساختار مفهومی و تمایز میان شفافیت محدود و دسترسی تفسیری،
۲. پشتوانه‌های تجربی در روان‌شناسی رشد، عصب‌پژوهی و مطالعات ذهن‌خوانی،
۳. حدود و دامنه کاربرد نظریه در تبیین خود دانستن.

منابع اصلی شامل کتاب «گدورت ذهن» (Carruthers, 2011)، مقالات تخصصی ISA از ۲۰۰۹ تا ۲۰۲۴، مرورهای تحلیلی نظیر Rimkevičius (2020)، و نقدهای NDPR است. از تحلیل آن‌ها، محورهای مفهومی زیر استخراج می شود:

- تعریف «شفافیت محدود» در رخدادهای ادراکی/تصویری،

^۱ On the Soul

- تفسیری بودن دسترسی به نگرش‌های گزاره‌ای،
- نقش گفتار درونی به‌عنوان تصویر حرکتی_شنیداری و منبع شواهد،
- ارتباط با نظریه‌های پردازش پیش‌بینانه در علوم شناختی که ISA را با مدل‌های استنتاجی ذهن سازگار می‌سازد.

۳,۳. مرحله سوم: تحلیل تطبیقی و نقادی

در این مرحله، تحلیل تطبیقی در پنج محور سامان می‌یابد:

۱. بی‌واسطگی و واسطه‌مندی: خودآگاهی حضوری در ابن سینا بی‌واسطه است، در حالی که ISA دسترسی به افکار را واسطه‌مند می‌داند.
۲. منبع دسترسی: در ابن سینا حضور نفس مبنای آگاهی از خویش است؛ در ISA، ذهن خوانی و گفتار درونی نقش محوری دارند.
۳. نقش اجتماع و هنجار: بررسی تأثیر زبان، فرهنگ و قواعد اجتماعی بر شکل‌گیری خود دانستن.
۴. اقتدار/اول‌شخص: تحلیل حدود اقتدار و خط‌پذیری در هر دو رویکرد.
۵. شکاکیت و رمزهای آن: تعیین دامنه شکاکیت معقول و پیامدهای معرفتی هر نظام.

۳,۴. معیارهای داوری‌پذیری و اعتبارسنجی

مدل لایه‌مند پیشنهادی بر اساس معیارهای زیر ارزیابی می‌شود:

- انسجام منطقی: میزان کاهش تعارض‌های ظاهری با تفکیک سطوح.
- صحت متن‌محور: انطباق بازسازی‌ها با متون دست‌اول ابن سینا و منابع اصلی ISA.
- سازگاری مفهومی: حفظ تمایز سطوح حضوری و تفسیری بدون خلط یا فروکاست.

- میوه‌دهی نظری: توان نظریه در تولید فرضیه‌های آزمون‌پذیر و تبیین داده‌های شناختی.
- بازتولید‌پذیری مفهومی: شفافیت ارجاعات، امکان پیگیری استدلال‌ها، و قابلیت بازسازی نتایج در پژوهش‌های تطبیقی آینده.

۳,۵. محدودیت‌ها و چرایی انتخاب تطبیق

این پژوهش به تحلیل مفهومی و متنی محدود است و در پی ارائه‌ی داده‌ی تجربی مستقل نیست. همچنین قصد ندارد نظریه‌ی ISA را به لحاظ تاریخی به سنت اسلامی منسوب کند. هدف اصلی، آزمون هم‌نشینی مفهومی میان دو سنت فکری است که در ظاهر دور از هم‌اند، اما هر دو درباره‌ی ساختار آگاهی و مراتب آن بحث می‌کنند.

انتخاب تطبیق میان ابن‌سینا و کاروترز از این رو معنادار است که هر دو، در افقی متفاوت، به پرسش از حدود شفافیت آگاهی و امکان خطا در خود دانستن می‌پردازند؛ یکی از رهگذر تحلیل حضوری وجود، و دیگری از منظر شناختی-تفسیری. همین اشتراک در مسئله‌مندی، مبنای گفت‌وگوی فلسفی میان آن‌ها را فراهم می‌سازد. روش حاضر تحلیلی است نه تاریخی، و هدف آن ارزیابی سازگاری مفهومی میان دو دستگاه است، نه تطبیق تاریخی.

۴. ابن‌سینا: بازسازی استدلال، تحلیل آزمون مفهومی ذاتی/عرضی، و

تفکیک بدوی/بازتابی

۴,۱. زمینه و هدف

برهان «انسان معلق» در فصل نخست کتاب *النفس از الشفاء* نه برهانی بر اثبات مجرد تامّ نفس، بلکه «تنبیهی مفهومی» برای سلب نسبت بدنی از ذات نفس است. مقصود ابن‌سینا آن است که نفس، حتی در فقدان کامل تماس حسی، خویش را به نحو بی‌واسطه و حضوری تصدیق می‌کند؛ تصدیقی که زیربنای هر گونه التفات و معرفت حصولی بعدی است (ابن‌سینا، ۱۳۸۹، کتاب‌النفس، ص ۱۳؛ ابن‌سینا، ۱۳۸۱، الاشارات، نمط سوم: ۹۵-۹۸؛ Marmura, 2005, 387_390). در جزء چهارم *الاشارات و التنبيهات* نیز این

معنا با زبان «تنبيه و تذکیر» بسط می‌یابد و تمایز میان آگاهی «بدوی» و «بازتابی» به عنوان دو مرتبه از حضور نفس نزد خویش تبیین می‌شود (Inati, 1996: 95_122).

۴.۲. بازسازی متن محور استدلال

در فرض «انسان معلق»، ابن سینا انسانی را در نظر می‌گیرد که ناگهان آفریده شده، در خلأ معلق است، هیچ تماس بدنی و مدخل حسی ندارد، اما با این حال «وجود خویش» را تصدیق می‌کند. چون این تصدیق بدون تصور بدن ممکن است، بدن نمی‌تواند جزو ذات نفس باشد. از این رو، ابن سینا می‌گوید: «غير الجسم بل غير جسم» (ابن سینا، ۱۳۸۹، کتاب النفس، ج ۱، ص ۳۸۷).

بدین سان، انسان معلق ابزاری برای تنبیه ذهن به تمایز مفهومی میان نفس و بدن است، نه برهانی هستی‌شناختی در معنای مصطلح، بلکه آزمونی سلبی برای پالایش مفهوم نفس از عوارض طبیعی (Adamson & Benevich, 2018: 154_157). در واقع، ابن سینا از راه این آزمایش فکری می‌کوشد تا مرز آگاهی حضوری و شناخت حصولی را نشان دهد و از خلط میان تجربه حسی و آگاهی وجودی پرهیزد.

۴.۳. تحلیل آزمون مفهومی ذاتی/عرضی

در منطق سینوی، «ذاتی» آن است که تصور ماهیت بدون آن ممکن نیست و «عرضی» چیزی است که هر چند لازم باشد، در تعریف ذات دخیل نیست. معیار تمایز، نسبت میان شرط تصور و شرط وجود است. بر این اساس، چون تصور نفس بدون تصور بدن ممکن است، بدن نسبت عرضی و نه ذاتی نفس است. نتیجه این تحلیل آن است که «انسان معلق» آزمونی مفهومی و معرفت‌شناختی است و هدف آن تمییز آگاهی حضوری از شناخت حصولی است (Kaukua, 2015: 30-35). این تحلیل معرفت‌شناختی، بنیان بسیاری از دیدگاه‌های بعدی درباره آگاهی حضوری در سنت اسلامی را فراهم کرده است.

۴,۴. تفکیک بدوی/بازتابی و پیامد معرفت‌شناختی

در تحلیل مارمورا از فصل I.1 و V.7، شخص وجود خود را بدون تصور ابعاد و اعضا تصدیق می‌کند؛ این آگاهی بدوی و حضوری است. در مقابل، آگاهی بازتابی^۱ هنگامی پدید می‌آید که نفس پس از التفات، درباره خود حکم کند. آدامسون و کائوکوآ این دوحیثی بودن را بنیاد معرفت‌شناسی ابن‌سینا می‌دانند: نخست حضور غیر توصیفی نفس، سپس بازتاب و توصیف حصولی؛ بنابراین، گزاره «من هستم» نه حکمی ذهنی بلکه ظهور وجودی نفس برای خویش است که حتی در غیاب هرگونه داده‌ی حسی استمرار دارد.

۴,۵. الاشارات، تنبیهات و علائم معرفت نفس

در نمط سوم/الاشارات، ابن‌سینا تصریح می‌کند که علم نفس به ذات خویش «حضوری» است و علم به بدن و عوارض آن «حصولی». این تفکیک موجب می‌شود که معرفت نفس از سطح طبیعیات به ساحت وجودی و معرفت‌شناختی ارتقا یابد. او «تنبیه» را شیوه‌ای برای بیدارسازی التفات درونی می‌داند که از دایره‌ی برهان صوری فراتر می‌رود و با بیدار کردن «علم بماهو هو» زمینه‌ی آگاهی شهودی از خویش را فراهم می‌آورد (ابن‌سینا، الاشارات، نمط سوم: ۹۵-۹۸؛ طباطبایی، *نهایة الحکمة*: ۳۲۵-۳۲۸). همین تمایز در *نهایة الحکمة* طباطبایی نیز با تعبیر «علم بماهو هو» استمرار یافته و نشان‌دهنده‌ی تداوم خوانش حضوری از آگاهی در سنت اسلامی است.

۴,۶. نسبت با طبیعیات و اتحاد تدبیری^۲

تحلیل کتاب *النفس* نشان می‌دهد که اثبات وجود نفس به‌عنوان منشأ افعال بدنی در سطح طبیعیات مطرح است، در حالی که آزمایش فکری انسان معلق نسبت بدنی را از ذات سلب و امکان‌شناسایی حیث وجودی نفس را فراهم می‌سازد. اتحاد تدبیری نفس و بدن در مقام علی محفوظ است، اما به مقام وجودی سرایت نمی‌کند (ابن‌سینا، ۱۳۸۹، کتاب النفس، ص ۱۳).

^۱ آگاهی بازتابی (Reflective Awareness): آگاهی مرتبه‌دومی که در آن نفس به خود التفات می‌کند (Adamson & Benevich, 2018). کاربرد: سطح تفسیری مدل تطبیقی.

^۲ اتحاد تدبیری (Directive Union): پیوند علی نفس و بدن در مقام فعل، نه در ذات یا ماهیت (ابن‌سینا، الشفاء). کاربرد: در تبیین نسبت بدن و نفس در فلسفه سینوی.

۴,۷. جمع‌بندی بخشی

در مجموع، برهان انسان معلق در دستگاه سینوی «آزمونی مفهومی دقیق و سلیبی» است که نسبت بدن را از ذات نفس می‌زداید و بدین سان نوعی خودآگاهی مینیمال و حضوری را به عنوان شرط امکان هر آگاهی بازتابی تثبیت می‌کند. این خوانش معرفت‌شناختی با تفسیرهای جدید (Adamson & Benevich, 2018) و Kaukua (2015) هم‌ساز است و زمینه‌ی گفت‌وگو با نظریه‌های جدید آگاهی را فراهم می‌سازد.

در این چارچوب، فلسفه ابن سینا نه تنها بنیان‌گذار سنت اسلامی در فهم خودآگاهی است، بلکه می‌تواند الگوی تحلیلی مناسبی برای گفت‌وگوی بین‌المللی در فلسفه ذهن فراهم آورد.

۵. کارتروز: نظریه ISA و گفتار درونی (چارچوب تفسیرگرای آگاهی)

ISA یکی از مهم‌ترین نظریه‌های معاصر در فلسفه ذهن است که میان رویکردهای درون‌نگر و بیرون‌نگر نسبت به آگاهی میانجی‌گری می‌کند.

۵,۱. تعریف و دامنه نظریه ISA

نظریه «دسترسی حسی-تفسیری»^۱ یا ISA که پیتز کاروترز در کتاب «گدورت ذهن» (۲۰۱۱) طرح کرده است، تلاشی برای بازتفسیر منشأ آگاهی اول‌شخص در چارچوبی طبیعی‌گرایانه است. به باور او، دسترسی ما به حالات ذهنی خویش از همان سازوکارهایی حاصل می‌شود که برای درک ذهن دیگران به کار می‌رود؛ یعنی نظام «ذهن‌خوانی»^۲. بدین سان، خودآگاهی محصول بازگرداندن فرایند تفسیر به درون خویشتن است، نه نوعی مشاهده‌ی درونی مستقیم (Carruthers, 2009).

^۱ Interpretive Sensory Access

^۲ Mind Reading

یافته‌های رشدشناختی نشان می‌دهد که کودکان تنها هنگامی به آگاهی از باورهای خود می‌رسند که توانایی تفسیر حالات ذهنی دیگران در آنان پدید آمده باشد. این هم‌رشد میان «خوداسنادی» و «دیگراسنادی» در مطالعات میان‌فرهنگی نیز تأیید شده است؛ پژوهش‌هایی در شرق آسیا نشان می‌دهند که تفاوت‌های زبانی و تربیتی در دقت خوداسنادی نقش تعیین‌کننده دارند (Kim et al., 2020).

از نظر عصب‌روان‌شناسی نیز شواهد تصویربرداری مغزی از مدل دومرحله‌ای گفتار درونی پشتیبانی می‌کند: نخست نواحی حرکتی پیش‌گفتاری فعال^۱ می‌شوند و سپس ناحیه شنیداری^۲ بازنمایی پیش‌بینی‌شده را تفسیر می‌کند (Carruthers, 2014/2018). این داده‌ها نشان می‌دهد آگاهی از افکار خویش نه مشاهده‌ای درونی، بلکه فرایندی تفسیرشونده است که بر بازسازی حسی-زبانی متکی است.

بر این اساس، ISA چند پیش‌بینی تجربی اصلی دارد:

۱. هم‌رشد و آسیب هم‌زمان خوداسنادی و دیگراسنادی در اختلالات ذهن‌خوانی،
 ۲. وابستگی خوداسنادی به سرنخ‌های حسی و بافت موقعیتی،
 ۳. وقوع منظم «کنفابولیشن»^۳ (ساختن دلایل کاذب برای باورها)،
- این پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد که ISA قابلیت تبدیل به چارچوبی آزمون‌پذیر در علوم شناختی را دارد، امری که آن را برای گفت‌وگو با فلسفه اسلامی جذاب می‌سازد.

۵.۲. ISA و حدود شفافیت

کارتورز میان دو گونه‌ی آگاهی تمایز می‌نهد:

- شفافیت محدود که به آگاهی مستقیم از تجربه‌های حسی و تصویری اشاره دارد،

^۱ Premotor Cortex

^۲ Auditory Cortex

^۳ کنفابولیشن (Confabulation): بازسازی ناهشیار دلایل برای باورها و داوری‌ها (Rimkevičius, 2020). کاربرد: تبیین خط‌پذیری خوداسنادی در ISA.

- و دسترسی تفسیری که به شناخت باورها و داوری‌ها از طریق شواهد زبانی و رفتاری وابسته است (Carruthers, 2011: 8, 119).

به تعبیر او، «ما اندیشه‌های خود را همان‌گونه می‌فهمیم که اندیشه‌های دیگران را: با تفسیر علائم و قرائن». بنابراین اقتدار اول‌شخص نه حاصل شهود درونی بلکه برآیند مهارت در تعبیر نشانه‌هاست. از دید ISA، حتی افزایش داده‌های درون‌نگرانه الزاماً به دقت بیشتر نمی‌انجامد، زیرا همین داده‌ها ممکن است در بافت‌های مختلف دچار سوءتفسیر یا کنفابولیشن شوند (Carruthers, 2011: 24).

این نظریه، مفهوم آگاهی را از قلمرو رازآلود ذهن فردی به عرصه شناخت اجتماعی و زبانی می‌برد و با دیدگاه‌های جدید مانند «پردازش پیش‌بینانه»^۱ هم‌سو است (Hohwy, 2013). شواهد تصویربرداری مغزی از هم‌زمانی نواحی حرکتی و شنیداری، نشان می‌دهد که ISA نه صرفاً نظری، بلکه بر داده‌های تجربی استوار است (Carruthers, 2018).

۵.۳. گفتار درونی و مکانیزم تفسیری

در نظریه ISA، «گفتار درونی»^۲ مهم‌ترین منبع شواهد برای خودآگاهی است. این گفتار نوعی تصویر حرکتی_شنیداری است که از طریق مدل‌های پیش‌نگر حسی گفتار ساخته و سپس در سطح زبانی معنا می‌شود (Carruthers, 2014/2018; Gregory, 2023). بدین‌سان، محتوا نه از راه مشاهده مستقیم اندیشه بلکه از راه تعبیر بازنمایی‌های چندوجهی حاصل می‌شود.

این مدل توضیح می‌دهد که چرا خوداسنادی‌های ذهنی خطاپذیر و زمینه‌وابسته‌اند و چگونه در اختلالاتی چون اسکیزوفرنی، ناهماهنگی در بازنمایی‌های حرکتی_شنیداری می‌تواند به نسبت‌دهی نادرست افکار بینجامد. اهمیت این تحلیل در آن است که ISA، همانند فلسفه اسلامی در مقام تبیین حضور نفس، بر واسطه‌مندی فرایند آگاهی تأکید دارد، با این تفاوت که واسطه در این جا زبانی و تفسیری است، نه حضوری و وجودی.

^۱ پردازش پیش‌بینانه (Predictive Processing): نظریه عصب‌شناختی تبیین‌کننده تفسیر حسی_زبانی بر پایه پیش‌بینی مغز (Hohwy, 2013). کاربرد: پیوند ISA با داده‌های علوم شناختی.

^۲ Inner Speech

۵.۴. شواهد رشد، تطبیقی و عصب‌روانشناختی

ISA بر فرضیه‌ی هم‌تکاملی خوداسنادی و دیگراسنادی تأکید دارد. در پژوهش‌های رشدشناختی نشان داده شده که توان ذهن‌خوانی در کودکان مقدمه شکل‌گیری خود دانستن است (Carruthers, 2009). مطالعات تطبیقی میان‌فرهنگی نیز نشان می‌دهند که زبان، فرهنگ و بافت آموزشی در شکل‌گیری آگاهی از باورها نقش کلیدی دارند (Kim et al., 2020).

از منظر عصب‌روانشناسی، الگوی دومرحله‌ای گفتار درونی _ فعال‌شدن نواحی حرکتی پیش از نواحی شنیداری _ از دیدگاه ISA پشتیبانی می‌کند که خودآگاهی حاصل بازسازی تفسیری سیگنال‌های حسی است (Carruthers, 2014/2018). بدین ترتیب، ISA به چارچوبی آزمون‌پذیر برای مطالعه‌ی فلسفی _ تجربی آگاهی بدل می‌شود.

۵.۵. نسبت با نظریه‌های رقیب و شفافیت محدود

کارتورز در برابر مدل‌های درون‌نگری مستقیم، ISA را رویکردی ساده‌تر و واقع‌گرایانه‌تر می‌داند که می‌تواند داده‌های رفتاری و عصب‌پژوهی را تبیین کند. با این حال، او وجود نوعی «شفافیت محدود» را در قلمرو تجربه‌های پدیداری می‌پذیرد (Carruthers, 2011: 119). همین تمایز میان شفافیت پدیداری و گُددورت نگرشی^۱ دقیقاً نقطه تماس ISA با فلسفه ابن‌سینا است: در فلسفه سینوی، آگاهی حضوری مینمال زیربنای التفات بازتابی است، و در ISA، دسترسی تفسیری بر پایه بازتابی‌های حسی _ زبانی شکل می‌گیرد.

در نتیجه، هر دو دیدگاه را می‌توان در قالب مدل «ذهن لایه‌مند» تفسیر کرد: لایه‌ی نخست، سطح حضوری و وجودی آگاهی (ابن‌سینا) و لایه‌ی دوم، سطح نگرشی^۲ و

^۱ گُددورت نگرشی: ناتوانی در درک بی‌واسطه باورها و داوری‌های خود (NDPR, 2010). کاربرد: بیان‌کننده سطح تفسیری آگاهی در ISA.

^۲ سطح نگرشی (Attitudinal Level): سطح بازتابی آگاهی شامل باورها و داوری‌های تفسیری (Carruthers, 2011). کاربرد: محل وقوع خطاپذیری و کنفابولیشن.

تفسیری (کاروترز). این هم‌نشینی، الگویی برای گفت‌وگوی فلسفه اسلامی و فلسفه تحلیلی معاصر فراهم می‌آورد.

از این منظر، ISA نه در تضاد بلکه در تکمیل نظریه آگاهی حضوری قرار می‌گیرد، زیرا سطحی را توصیف می‌کند که آگاهی از خود در آن بازتاب و تفسیر می‌شود.

۵,۶. جمع‌بندی بخشی

به‌طور خلاصه، ISA مدعی است که آگاهی از ذهن خود نه از درون بلکه از بیرون از رهگذر تفسیر علائم حسی، گفتاری و اجتماعی به‌دست می‌آید. این رویکرد اقتدار مطلق اول‌شخص را انکار می‌کند و درعین‌حال، محدوده‌ای از شفافیت ادراکی را حفظ می‌نماید. نتیجه آن است که فرد در برابر باورها و داوری‌های خود، ناظری تفسیری است نه شاهدهی بی‌واسطه.

از منظر تطبیقی، همین تمایز میان شفافیت پدیداری و کُودورت‌نگرشی، مقدمه‌ای برای گفت‌وگو با فلسفه ابن‌سینا فراهم می‌کند: در آن‌جا، آگاهی حضوری مینمال زیربنای هر شناخت بازتابی است؛ در این‌جا، دسترسی تفسیری ISA در سطح نگرشی بر آن زیربنا سوار می‌شود. به این ترتیب، دو سنت فلسفی دور_اسلامی و تحلیلی_در مدل «ذهن لایه‌مند» به نحو سازنده‌ای با یکدیگر گفت‌وگو می‌کنند.

اکنون با روشن شدن بنیان‌های ISA، می‌توان نسبت آن را با ساختار آگاهی حضوری در فلسفه سینوی در قالب مقایسه پنج‌محوری بررسی کرد.

۶. بخش تطبیقی: مقایسه در پنج محور

این تحلیل تطبیقی بر مبنای روش فلسفی_متنی تنظیم شده است و در هر محور، جایگاه فلسفه اسلامی به‌عنوان مبنای وجودی و ISA به‌عنوان الگوی معرفتی بررسی می‌شود. اکنون می‌توان با توجه به مبانی دو دیدگاه، به مقایسه ساختاری و مفهومی آن‌ها در پنج محور اصلی پرداخت.

۶.۱. چارچوب کلی

این بخش به مقایسه ساختاری میان روایت ابن سینا از خودآگاهی حضوری و نظریه‌ی دسترسی حسی-تفسیری (ISA) پیتر کاروترز می‌پردازد. تحلیل در پنج محور صورت می‌گیرد: ۱. بی‌واسطگی/واسطه‌مندی، ۲. منبع دسترسی، ۳. اجتماع و هنجار، ۴. اقتدار اول‌شخص، و ۵. حدود شکاکیت.

هدف، نشان دادن آن است که تعارض ظاهری دو دستگاه در واقع ناشی از اختلاط سطح‌هاست و با تفکیک میان سطح وجودی/پدیداری و سطح نگرشی/تفسیری می‌توان به مدلی لایه‌مند و سازگار رسید. با تکیه بر بازسازی‌های متن‌محور از کتاب‌النفس و الاشارات و مرور نظریه‌ی ISA، اکنون ساختار تطبیقی دو دیدگاه را در محورهای زیر ترسیم می‌کنیم.

۶.۲. محور نخست: بی‌واسطگی و واسطه‌مندی

در برهان «انسان معلق» ابن سینا، تصدیق «من هستم» در غیاب کامل داده‌های حسی و تماس بدنی تحقق می‌یابد؛ نوعی آگاهی حضوری و غیر توصیفی که در آن، نفس مستقیماً بر خویش حاضر است (ابن سینا، ۱۳۸۹، کتاب‌النفس، مقاله ۱، فصل ۱، ص ۱۳). نتیجه‌ی این آزمون مفهومی آن است که بدن نسبت به ذات نفس **عرضی** است و به تعریف آن تعلق ندارد (Adamson & Benevich, 2018).

در مقابل، نظریه‌ی ISA می‌گوید آگاهی از حالات ذهنی همواره واسطه‌مند و تفسیری است، جز در حوزه‌ی احساس‌های بدنی که از «شفافیت محدود» برخوردارند (Carruthers, 2011)؛ بنابراین، آنچه در «انسان معلق» بی‌واسطه است، در ISA در سطحی تفسیرشده و زبانی ظاهر می‌شود. در تحلیل تطبیقی، حضور وجودی در فلسفه ابن سینا **زیربنای هر تفسیر شناختی** در ISA است، نه در تعارض با آن؛ حضور، شرط امکان تفسیر است. در این معنا، بی‌واسطگی سینوی شرط امکان واسطه‌مندی تفسیری در ISA است، نه رقیب آن.

۶.۳. محور دوم: منبع دسترسی

در نظام ابن سینا، منبع آگاهی از خویشتن، حضور نفس نزد خویش است، نه مشاهده‌ی درونی یا بازنمایی حسی. در وضعیت انسان معلق، آگاهی از خویش بدون هر گونه داده‌ی

حسی تحقق می‌یابد و هیچ نشانه یا واسطه‌ای میان آگاه و آگاه‌شونده وجود ندارد (الاشارات، نمط سوم: ۹۵-۹۸).

در نظریه ISA، در مقابل، دسترسی به نگرش‌های گزاره‌ای از راه تفسیر شواهد حسی، رفتاری و گفتار درونی صورت می‌گیرد (Carruthers, 2014/2018).

گفتار درونی در این نظریه نوعی تصویر حرکتی-شنیداری است که معنا و محتوای اندیشه از رهگذر آن تفسیر می‌شود. در نتیجه، «تفسیر» جایگزین «حضور» می‌گردد.

با این حال، در مدل لایه‌مند پیشنهادی، این دو در نسبت شرط و شروط فهمیده می‌شوند: حضور، بنیان وجودی امکان تفسیر است؛ و تفسیر، سازوکار شناختی بازتاب آن حضور در سطح دوم ذهن است. چنین تفکیکی، پیوندی فلسفی میان سنت سینوی و نظریه ISA برقرار می‌سازد.

۶.۴. محور سوم: اجتماع و هنجار

ISA بر این باور است که خودآگاهی در بستری اجتماعی و زبانی پدید می‌آید؛ انسان حالات درونی خویش را به همان شیوه‌ای تعبیر می‌کند که حالات دیگران را، و قواعد هنجاری زبان چارچوب این تفسیر را تعیین می‌کنند (NDPR, 2010).

اما در فلسفه ابن سینا، اجتماع در مقام تعلیم و ارتباط نقش دارد، نه در تعریف ماهیت نفس. روش «تنبيه» در الاشارات برای بیدارسازی التفات به «نفس بما هی نفس» است، یعنی آگاهی‌ای که از بستر اجتماعی فراتر می‌رود؛ بنابراین، اگر ISA خودآگاهی را بر ساخته‌ای هنجاری بداند، ابن سینا آن را حضوری و ماقبل اجتماعی می‌داند. در سطح تطبیقی می‌توان گفت: اجتماع، شرط بیان آگاهی است، نه منشأ وجود آن.

۶.۵. محور چهارم: اقتدار اول شخص

در فلسفه ابن سینا، اقتدار اول شخص در گزاره «من هستم» مطلق و خطاناپذیر است، زیرا از سنخ علم حضوری است و وابسته به زبان یا تفسیر نیست (الاشارات، النمط الرابع). در نظریه ISA، اقتدار اول شخص تنها در قلمرو احساس‌ها و تجربه‌های پدیداری پذیرفته می‌شود، اما درباره باورها و نیت‌ها نسبی و شواهد محور است؛ فرد می‌تواند در خوداسنادی نگرشی خطا کند (Carruthers, 2011).

از دید تطبیقی، اقتدار قوی حضوری و اقتدار هنجاری نگرشی دو گونه از علم‌اند که می‌توانند در دو سطح مستقل و سازگار وجود داشته باشند: حضور، بنیان معرفت یقینی

است و تفسیر، صورت بازتابی و اجتماعی آن. این دو سطح اقتدار، اگر به درستی تفکیک شوند، می‌توانند سازوکار خطاپذیری آگاهی انسانی را بدون نفی بنیاد حضوری آن توضیح دهند.

۶.۶. محور پنجم: حدود شکاکیت

ISA نوعی شکاکیت محدود را درباره‌ی خوداسنادی‌های نگرشی می‌پذیرد، زیرا این اسنادها بر تفسیر شواهد ناقص مبتنی‌اند و گاه به کنفایولیشن می‌انجامند (Rimkevičius, 2020). این شکاکیت اما صرفاً معرفت‌شناختی است و به سطح پدیداری یا حضوری آگاهی سرایت نمی‌کند.

در فلسفه ابن‌سینا، آگاهی حضوری از خویشتن ذاتاً ضدشکاکانه است، زیرا وجود آگاه و آگاه‌شونده در آن یگانه است و خطا در چنین اتحادی ممتنع است (Inati, 1996). بنابراین، شکاکیت در ISA محدود به سطح تفسیر باقی می‌ماند، در حالی که در ابن‌سینا، حضور نفس ضمانت معرفتی بنیادین است.

۶.۷. مدل لایه‌مند تلفیقی خودآگاهی

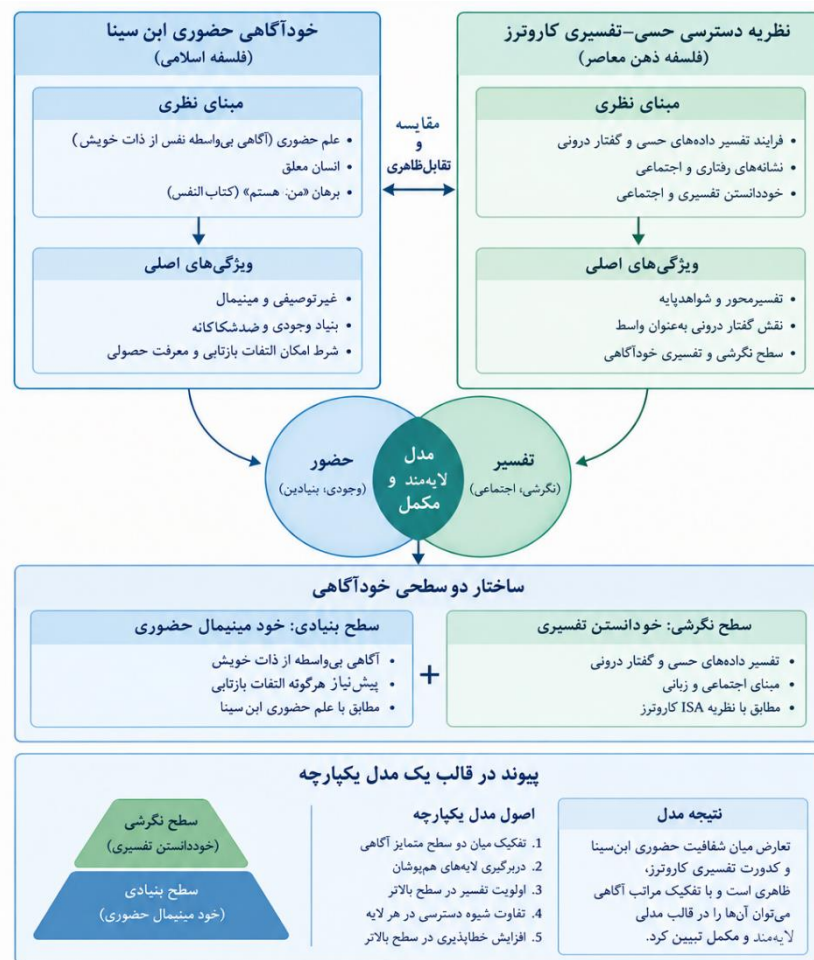
جدول ۱: مدل لایه‌مند تلفیقی خودآگاهی، تبیین نسبت علم حضوری ابن‌سینا و نظریه ISA

محور مفهومی	سطح فلسفی	ابن‌سینا	کاروتز / ISA	پیامد تطبیقی
بی‌واسطگی / واسطه‌مندی	وجودی / پدیداری	آگاهی بدوی و غیر توصیفی از خویشتن در «انسان معلق»؛ حضور ناب بدون واسطه‌ی حسی	دسترسی تفسیری به نگرش‌ها؛ شفافیت محدود در رخدادها؛ ادراکی و تصویری	تعارض رفع‌پذیر از رهگذر تفکیک سطح حضوری و سطح تفسیری
منبع دسترسی	نگرشی / تفسیری	علم حضوری، نه مشاهده‌ی درونی توصیفی؛ حضور خود نزد خود	گفتار درونی، نشانه‌های رفتاری و بافت موقعیتی به‌عنوان شواهد خوداسنادی	حضور پیش‌شرط التفات است و تفسیر سازوکار شناخت نگرش‌ها در سطح دوم
اجتماع و هنجار	نگرشی / اجتماعی	هنجارها در مقام ذات و حضور نقشی ندارند؛ تنها در سطح تعلیم و بازتاب مؤثرند	قواعد زبانی و بافت اجتماعی مبنای ارزیابی خوداسنادی‌های نگرشی‌اند	هنجارها صرفاً در سطح نگرشی عمل می‌کنند و به حضور مینمال سرایت نمی‌کنند

اقتدار اول شخص	وجودی / معرفتی	اقتدار مطلق و بی واسطه در تصدیق «من هستم»؛ علم حضوری خطاناپذیر	اقتدار مشروط و شواهد محور درباره‌ی باورها و داوری‌ها	تقسیم قلمرو اقتدار: حضوری قوی و یقینی، نگرشی مشروط و هنجاری
حدود شکاکیت	پدیداری / معرفتی	گزاره‌ی حضوری ذاتاً ضدشکاکانه است؛ شک در «من هستم» ممتنع است	شکاکیت کارکردی ^۱ درباره‌ی خوداسنادی‌های نگرشی و امکان کنفابیولیشن	شکاکیت به سطح نگرش‌ها محدود می‌ماند و از سطح حضوری منفک است

بر این اساس، می‌توان گفت که تفاوت‌های ظاهری این دو نظام معرفتی، در سطح لایه‌ها معنا می‌یابد نه در سطح مبانی، و این تمایز، امکان گفت‌وگو و هم‌نشینی فلسفی را فراهم می‌کند.

^۱ شکاکیت کارکردی (Functional Skepticism): تردید محدود نسبت به صحت تفسیر ذهنی در ISA (Rimkevičius, 2020). کاربرد: تحدید شکاکیت به سطح نگرشی در مدل تطبیقی.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

شکل ۱، ساختار مفهومی مدل تلفیقی پژوهش را نشان می‌دهد که در آن خودآگاهی حضوری ابن سینا و خوددانستن تفسیری در نظریه دسترسی حسی-تفسیری کاروترز، نه به‌عنوان دو تبیین رقیب، بلکه به‌عنوان دو سطح متمایز و مکمل خودآگاهی در نظر گرفته می‌شوند. بر این اساس، «حضور» مبنای خودآگاهی بنیادی و بی‌واسطه است و «تفسیر» سازوکار شکل‌گیری خوددانستن نگرشی و خطاپذیر را توضیح می‌دهد.

۶.۸. نوآوری و وجه تمایز مدل پیشنهادی

پژوهش حاضر صرفاً به مقایسه دیدگاه ابن سینا و نظریه «ابهام خودآگاهی» (ISA) محدود نمی‌شود، بلکه با بازسازی مفهومی رابطه این دو دستگاه، چارچوبی تلفیقی برای تبیین ساختار خودآگاهی ارائه می‌کند. در اغلب پژوهش‌های پیشین، نسبت فلسفه اسلامی و نظریه‌های معاصر فلسفه ذهن عمدتاً در قالب «همسویی یا ناسازگاری» بررسی شده و اختلاف این دو سنت غالباً به صورت تعارضی بنیادین تفسیر شده است.

نوآوری اصلی این پژوهش در آن است که نشان می‌دهد بخش مهمی از این تعارض ظاهری، ناشی از خلط دو سطح متمایز خودآگاهی است. بر اساس تحلیل حاضر، «خودآگاهی حضوری» در فلسفه ابن سینا به مرتبه‌ای وجودشناختی، بی‌واسطه و پیشاتفسیری از آگاهی اشاره دارد که نفس در آن بدون واسطه بازنمایی‌های ذهنی، به وجود خویش علم حضوری دارد. در مقابل، نظریه ISA ناظر به سطح نگرش‌های خودانتسابی، بازنمایی‌های شناختی و فرایندهای تفسیری است. بنابراین، دو نظریه نه تبیین‌های رقیب از یک پدیده، بلکه تحلیل‌هایی از دو لایه متفاوت خودآگاهی‌اند.

بر پایه این تفکیک، پژوهش حاضر «مدل لایه‌مند خودآگاهی» را پیشنهاد می‌کند که در آن، لایه حضوری بنیان وجودی و خطاناپذیر تجربه «من هستم» را تشکیل می‌دهد و لایه تفسیری، قلمرو بازنمایی، داوری، خودنسبت‌دهی و امکان خطا را تبیین می‌کند. در این چارچوب، ابهام مورد نظر ISA متوجه فرایندهای تفسیری است، نه اصل حضور نفس نزد خویش؛ از این رو، تعارض میان دو نظریه به تفاوت در قلمرو تبیین بازمی‌گردد، نه ناسازگاری مبنایی.

بر این اساس، نوآوری پژوهش حاضر را می‌توان در سه محور خلاصه کرد: نخست، نوآوری مفهومی؛ یعنی تفکیک منسجم میان «خودآگاهی حضوری» و «خودآگاهی تفسیری» به عنوان دو مرتبه متمایز آگاهی. دوم، نوآوری تبیینی؛ یعنی نشان دادن اینکه ناسازگاری ظاهری میان نظریه علم حضوری ابن سینا و نظریه ISA حاصل خلط این دو سطح تحلیلی است. سوم، نوآوری نظری؛ یعنی ارائه «مدل لایه‌مند خودآگاهی» به عنوان الگویی تلفیقی که ضمن حفظ مبانی وجودشناختی فلسفه ابن سینا، ظرفیت تبیین یافته‌های فلسفه ذهن و علوم شناختی معاصر و گسترش پژوهش‌های تطبیقی آینده را نیز داراست.

۶.۹. جمع‌بندی نهایی

نتیجه‌ی این تطبیق آن است که دیدگاه ابن‌سینا و نظریه‌ی ISA در تعارض بنیادی نیستند، بلکه دو لایه‌ی مکمل از ساختار آگاهی را توصیف می‌کنند؛ به شرط آن که مرز میان سطوح حفظ شود. در دستگاه ابن‌سینا، آگاهی حضوری زیربنای وجودی و شرط امکان هر گونه التفات یا خودتفسیر است. در مقابل، ISA تبیینی روان‌شناختی و تجربی از سطح نگرشی آگاهی ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که خود دانستن، حاصل سازوکارهای تفسیری، زبانی و اجتماعی است. بدین‌سان، فلسفه اسلامی از رهگذر مفهوم «علم حضوری» می‌تواند مبنایی برای نظریه لایه‌مند ذهن^۱ در گفت‌وگوی میان‌رویکردی با فلسفه ذهن معاصر فراهم آورد، مدلی که در آن «شفافیت حضوری» ابن‌سینا و «کدورت تفسیری» کاروترز نه در تعارض، بلکه در تکمیل یکدیگرند.

۷. بحث و پیامدها

فراتر از تحلیل فلسفی، مدل لایه‌مند پیشنهادی پیامدهایی در حوزه‌های روش‌شناسی، اخلاق و علوم شناختی نیز دارد. این بخش به جمع‌بندی تحلیلی و ارزیابانه‌ی تطبیق میان خودآگاهی حضوری در فلسفه ابن‌سینا و نظریه دسترسی حسی-تفسیری (ISA) پیتر کاروترز می‌پردازد و پیامدهای نظری، روش‌شناختی، هنجاری-اجتماعی، شکاکانه و تجربی مدل لایه‌مند پیشنهادی را بررسی می‌کند.

از یک‌سو، ISA بر مجموعه‌ای از پیش‌بینی‌های آزمون‌پذیر تأکید دارد: هم‌رشد خود/دیگرذهنی، کنفابیولیشن نظام‌مند، نقش سرخ‌های حسی و گفتاری، و قابلیت طراحی آزمایش‌های شناختی.

از سوی دیگر، تحلیل فصل‌های I.1 و V.7 از کتاب *النفس* و تفسیرهای نو از «انسان معلق» نشان می‌دهد که ابن‌سینا آگاهی را در سطحی حضوری و وجودی قرار می‌دهد که با مفهوم «خود مینیمال» در فلسفه ذهن معاصر هم‌افق است (Adamson & *Frontiers in Psychology*, 2023; Benevich, 2018).

به این ترتیب، فلسفه سینوی می‌تواند قیود مفهومی و متافیزیکی نیرومندی برای تحدید دامنه نظریات تفسیری در علوم شناختی معاصر فراهم کند.

^۱ مدل لایه‌مند ذهن (Layered Model of Mind): چارچوبی که آگاهی حضوری ابن‌سینا و آگاهی تفسیری ISA را در دو سطح مکمل ترکیب می‌کند (پژوهش حاضر). کاربرد: بنیان نظری پژوهش.

۷.۱. پیامدهای مفهومی

تفکیک سطح وجودی و نگرشی نشان می‌دهد که «من هستم» از سنخ حضور است، نه توصیف؛ از این رو با نگرش‌های گزاره‌ای ISA یکی نیست. حضور بی‌واسطه نفس در «انسان معلق» می‌تواند مبنای شفافیت ادراکی در ISA باشد و میان آن دو تقسیم قلمرو تبیین برقرار است. چنان‌که طباطبایی می‌گوید: «علم حضوری نوعی وجود است، نه بازنمایی» (طباطبایی، ۱۳۸۵، بدایة الحکمة، ص ۳۰۳؛ ۲۰۱۵، Kaukua). بدین سان، سطح حضوری «زیربنای متافیزیکی آگاهی» و سطح تفسیری «سازوکار شناختی آگاهی» خواهد بود.

۷.۲. پیامدهای روش‌شناختی

تفکیک سطح پدیداری از نگرشی، طراحی ابزارهای سنجش مجزا را ایجاب می‌کند: سنجه‌های شفافیت ادراکی باید از سنجه‌های خوداسنادی نگرشی جدا شوند. بر اساس ISA، خط‌پذیری و کنفایولیشن محدود به قلمرو نگرش‌هاست، اما سطح پدیداری مبنای بداهت تجربی باقی می‌ماند. این روش امکان استفاده از داده‌های رشد، اختلال و عصب‌روان‌شناسی را برای آزمون نظریه‌های تفسیری، بدون فروکاست حضور حضوری، فراهم می‌کند (Carruthers, 2011; Frontiers in Psychology, 2023). همچنین در تفسیر متون ابن‌سینا، روش تحلیلی-مفهومی باید از تحلیل تاریخی یا طبیعیات-محور جدا شود تا از خلط حیث وجودی و طبیعی جلوگیری گردد.

۷.۳. پیامدهای هنجاری-اجتماعی

ISA خوداسنادی‌های نگرشی را تابع هنجارهای زبانی و بافت اجتماعی می‌داند (Carruthers, 2011)، اما مدل لایه‌مند این هنجارمندی را به سطح نگرشی محدود کرده و از سطح حضوری جدا می‌سازد. از این رو، اقتدار اول‌شخص دو سطح می‌یابد: اقتدار قوی در قلمرو حضوری و اقتدار مشروط در قلمرو نگرشی. این تفکیک با مفهوم «بازی‌های زبانی» ویتگنشتاین هم‌خوان است: خودتفسیری در بستر زبان معنا می‌یابد، در حالی که خودآگاهی حضوری پیش‌ازبانی و بی‌واسطه است. این تمایز همچنین

در فلسفه اخلاق کاربرد دارد؛ آگاهی حضوری بنیان هویت اخلاقی است و تفسیر اجتماعی سطح مسئولیت‌پذیری را تعیین می‌کند.

۷,۴. پیامدهای شکاکیت

شکاکیت ISA در مدل لایه‌مند محدود می‌شود: گزاره حضوری «من هستم» پیش از هر تفسیر تحقق دارد و خارج از تیررس شک است، درحالی‌که سطح نگرشی به دلیل واسطه‌مندی خط‌پذیر باقی می‌ماند (Rimkevičius, 2020). این تفکیک، بداهت حضوری را از گدورت تفسیری جدا کرده و از تعمیم شکاکیت به کل خودآگاهی جلوگیری می‌کند.

۷,۵. پیامدهای تجربی-تبیینی

در سطح تجربی، ISA و مدل لایه‌مند سینوی مکمل‌اند ISA: دسترسی به افکار را از طریق گفتار درونی و تفسیر زبانی تبیین می‌کند، درحالی‌که سطح حضوری بنیان غیرتوصیفی این فرایندها را فراهم می‌سازد (Carruthers, 2018). گفتار درونی به‌مثابه تصویر حرکتی-شنیداری، پیش‌بینی می‌کند که خوداسنادی نگرشی همواره شواهد-محور و خط‌پذیر است، اما آگاهی پدیداری از این تفسیر بی‌نیاز است (Gregory, 2023). افزون‌براین، مدل پیشنهادی با نظریه «پردازش پیش‌بینانه» قابل ترکیب است و امکان آزمون‌های تجربی دقیق‌تر درباره تعامل لایه‌های حضوری و تفسیری را فراهم می‌آورد.

۱. مطالعات رفتار_زبان محور: طراحی آزمون های چندزبانه برای سنجش نقش گفتار درونی در خوداسنادی نگرشی، با تفکیک از سنجه های پدیداری (Carruthers, ۲۰۱۸).

۲. پژوهش های رشد طولی: بررسی هم رشد خود/دیگرذهنی و مهارت های متامعرفتی در کودکان برای آزمون ادعای^۱ (Carruthers, ۲۰۰۹).

۳. تحلیل متنی تطبیقی: استخراج قیود دقیق مفهومی از اشارات و کتاب النفس درباره «تنبيه»، «حضور» و «التفات» برای تقویت مرزبندی سطح حضوری از نگرشی (Adamson & Benevich, 2018).

۴. پیوند با فلسفه اسلامی تطبیقی: بررسی امکان گسترش مدل لایه مند در نظام های صدرایی و سهروردی؛ به ویژه در نسبت میان «نور حضوری» و «علم حضوری» در حکمت اشراق، حکمت متعالیه و امکان هم نشینی آن با نظریه های معاصر ذهن.

۵. مدل سازی عصب شناختی: تلفیق ISA با چارچوب های پردازش پیش بینانه و مطالعات تصویربرداری مغزی برای آزمون هم بست میان گفتار درونی و خوداسنادی نگرشی.

جمع بندی ارزیابانه

مدل لایه مند پیشنهادی نشان می دهد که در محور بی واسطگی/واسطه مندی، حضوری بودن بدوی و تفسیری بودن نگرشی به دو قلمرو متفاوت تعلق دارند و تعارض مبنایی ندارند. در محور منبع دسترسی، «حضور» و «شواهد» دو منبع مکمل اند؛ در محور اجتماع و هنجار، تفاوت سطح زبانی و پیشا زبانی تبیین کننده ی دو گونه اقتدار است؛ در محور اقتدار اول شخص، تقسیم کار میان اقتدار قوی پدیداری و اقتدار مشروط نگرشی از اطلاق گرایی دو طرفه می کاهد؛ و در محور شکاکیت، تحدید دامنه شک به سطح نگرش ها انسجام مدل را حفظ می کند.

^۱ Mindreading is prior

در نهایت، با رعایت مرزبندی سطحی و تقابل کارکردی، می‌توان از دوگانه‌ی سنتی «حضور شفاف» و «ذهن کدر» عبور کرد و به الگویی رسید که هم اقتدار و بداهت حضوری را می‌پذیرد و هم کدورت و خطاپذیری خوداسنادی‌های نگرشی را در پرتو داده‌های تجربی توضیح می‌دهد. چنین الگویی می‌تواند نقطه‌ی آغاز گفت‌وگوی تازه‌ای میان فلسفه اسلامی نفس و فلسفه ذهن معاصر باشد، گفت‌وگویی که از تاریخ فلسفه عبور کرده و در مرز فلسفه، زبان و علوم شناختی معنا می‌یابد.

۸. نتیجه‌گیری

بر اساس تحلیل حاضر، می‌توان مدعی شد که فلسفه ابن‌سینا و نظریه ISA، هر یک از زاویه متفاوت، به یک پرسش واحد پاسخ می‌دهند: چگونه آگاهی از خود ممکن می‌شود؟

این پژوهش با بازخوانی دقیق برهان «انسان معلق» در کتاب النفس و نمط سوم الاشارات و التنبيهات نشان داد که خودآگاهی در نظام ابن‌سینا در سطحی حضوری و وجودی به منزله تصدیق بی‌واسطه «من هستم» تحقق می‌یابد؛ تصدیقی غیر توصیفی و مستقل از هرگونه نسبت بدنی و حسی. تحلیل آزمون مفهومی ذاتی/عرضی نشان داد که نتیجه‌ی آن سلب نسبت بدن از ذات است، هرچند «اتحاد تدبیری» در طبیعات محفوظ می‌ماند. این بازسازی، جایگاه تمایز «آگاهی بدوی و بازتابی» را در معماری معرفت‌شناختی سینوی تثبیت کرد و آشکار ساخت که حضور، شرط امکان هرگونه التفات و معرفت حصولی است.

در سوی دیگر، نظریه دسترسی حسی-تفسیری (ISA) پیتر کاروترز، خود دانستن نگرشی را امری تفسیری، شواهد محور و زبان واسطه می‌داند. گفتار درونی در این نظریه منبع شواهد است، نه پنجره‌ای شفاف به اندیشه؛ و شفافیت تنها در قلمرو ادراکی-تصویری حفظ می‌شود. دسترسی به باورها و داوری‌ها، در سطح نگرشی، همواره تفسیری و زمینه‌مند است.

ارزیابی تطبیقی در پنج محور بی‌واسطگی، منبع دسترسی، اجتماع/هنجار، اقتدار اول شخص و حدود شکاکیت نشان داد که تعارض میان دو سنت در واقع ظاهری است و می‌توان آن را بامدلی لایه‌مند تبیین کرد :

لایه وجودی-پدیداری، «خودِ مینیمال حضوری» را توضیح می‌دهد؛ و لایه نگرشی-تفسیری، «خود دانستن شواهد محور» را. در این مدل، اقتدار مطلق و یقینی در سطح حضوری با اقتدار مشروط و هنجاری در سطح نگرشی سازگار است؛ و شکایت کارکردی ISA تنها به قلمرو نگرش‌ها محدود می‌ماند.

بدین سان، فلسفه اسلامی سهم بنیادین خود را در تبیین آگاهی حضوری و مبادی علم حضوری حفظ می‌کند، در حالی که ISA سازوکارهای شناختی و اجتماعی خودتفسیر را روشن می‌سازد. این هم‌نشینی مفهومی، نه تقابل بلکه تکمیل است: سطح حضوری ابن سینا زمینه وجودی را فراهم می‌کند و سطح تفسیری ISA سازوکار روان‌شناختی آن را می‌نمایاند.

بدین سان، مدل دوسطحی آگاهی نه تنها تعارض تاریخی را رفع می‌کند، بلکه چشم‌اندازی تازه برای گفت‌وگو میان فلسفه سنتی و علم تجربی فراهم می‌سازد. در نتیجه، فلسفه اسلامی می‌تواند در گفت‌وگوی جهانی فلسفه ذهن، از موضع مشارکت فعال وارد شود؛ چنان‌که پیوند آن با سنت‌های اشراقی و صدرایی نشان می‌دهد مفهوم «نور حضوری» در حکمت اشراق و «علم حضوری» در حکمت متعالیه، ظرفیت گسترش همین مدل لایه‌مند را دارند.

این پژوهش می‌تواند گامی نخست در جهت تدوین «نظریه تطبیقی آگاهی» باشد که در آن فلسفه اسلامی نقشی فعال در تولید نظریه ایفا می‌کند، نه صرفاً در تفسیر متون گذشته.

تعارض منافع

تعارض منافی ندارند.

ORCID

Javad Heydarian

<https://orcid.org/0009-0000-9703-9398>

منابع

- ابن سینا. (۱۳۸۱). الاشارات و التنبیها. قم: بوستان کتاب.
- ابن سینا. (۱۳۸۹). کتاب النفس از شفا (ترجمه و تحقیق مهدی محقق). تهران: انجمن فلسفه ایران.
- امیرخانی شهرکی، سجاد. (۱۴۰۴). شرط نامشروط آگاهی چستی «خودآگاهی» نزد ابن سینا. فلسفه و کلام اسلامی، 58(2)، 371-388. doi: 10.22059/jitp.2025.394421.523605
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۸۵). بدایه الحکمه (ویرایش جدید). قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۲). نهایه الحکمه. قم: دارالفکر.

References

- Ibn Sina. (1389). *Kitab al-Nafs az Shifa* (Tarjomeh va Tahqiq-e Mahdi Mohaqqiq). Tehran: Anjuman-e Falsafeh-ye Iran. [In Persian]
- Ibn Sina. (1381). *Al-Isharat wa al-Tanbihat*. Qom: Bustan-e Kitab. [In Persian]
- Amirkhani Shahraki, Sajjad. (1404). Shart-e Namashrut-e Agahi: Chisti-ye “Khudagahi” nazd-e Ibn Sina. *Falsafeh va Kalam-e Islami*, 58(2), 371–388. doi: 10.22059/jitp.2025.394421.523605 [In Persian]
- Tabatabai, Sayyid Muhammad Husayn. (1385). *Bidayat al-Hikmah* (New Edition). Qom: Mo’asseseh-ye Nashr-e Islami. [In Persian]
- Tabatabai, Sayyid Muhammad Husayn. (1392). *Nihayat al-Hikmah*. Qom: Dar al-Fikr. [In Persian]
- Adamson, P., & Benevich, T. (2018). *Avicenna’s “Flying Man” Argument and Self-Awareness*. Munich: University of Munich Press.
- Carruthers, P. (2009). *How We Know Our Own Minds: The Relationship Between Mindreading and Metacognition*. *Behavioral and Brain Sciences*, 32(2), 121–182.
- Carruthers, P. (2011). *The Opacity of Mind: An Integrative Theory of Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Carruthers, P. (2014/2018). *The Causes and Contents of Inner Speech*. Oxford: Oxford University Press.
- Frontiers in Psychology. (2023). *Self-Awareness and the Layers of Access to Mind*. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1165452. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1165452>
- Gregory, M. (2023). *Inner Speech*. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2023 ed.), E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.). Retrieved from https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/inner_speech/
- Hohwy, J. (2013). *The Predictive Mind*. Oxford: Oxford University Press.

- Inati, S. (1996). *Ibn Sina and Mysticism: Remarks and Admonitions (al-Isharat wa'l-Tanbihat)*. London: Kegan Paul International.
- Kaukua, M. (2015). *Self-Awareness in Islamic Philosophy: Avicenna and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kim, H., Park, S., & Choi, J. (2020). *Cultural Variation in Mindreading and Self-Knowledge: Cross-Cultural Studies in East Asia*. *Cognitive Development*, 55, 100905.
- Marmura, M. E. (Trans.). (2005). *Avicenna: On the Soul (De Anima)*. In *The Psychology of Ibn Sīnā*. Provo, UT: Brigham Young University Press.
- NDPR. (2010). *Review of The Opacity of Mind: An Integrative Theory of Self-Knowledge*. *Notre Dame Philosophical Reviews*. https://ndpr.nd.edu/reviews/the_opacity_of_mind_an_integrative_theory_of_self_knowledge/
- Rimkevičius, T. (2020). *Explaining the Opacity of Mind: Confabulation and Empirical Predictions in Self-Knowledge Theory*. *Problemos*, 98, 150–163. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2020.98.28>